

ДЕТЕРМИНАНТЕ ИЗБОРА МОРАЛНИХ УЗОРА УЧЕНИКА МЛАЂЕГ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Драго Ј. Бранковић* , Ружица О. Пандуревић-Стојић**

Оригинални научни рад DOI 10.7251/NSK1802007B УДК 159.955:37.032-057.874 COBISS.RS-ID 7947288

Резиме

Избор моралних узора спада у теоријско-методолошке проблеме који још увијек нису теоријски осмишљени и емпијски истражени. У сфери теорије нису прецизније дефинисани основни појмови а у литератури су присутна различита семантичка тумачења тих појмова. То се посебно односи на моралне примјере, моралне узоре и моралне идеале. У методолошкој литератури мало је радова о идентификацији моралних узора, њихових особина и повезаности моралних узора са особинама личности

и специфичностима социјално-културних средина. Приказ једног броја теоријских проблема и резултата емпијског истраживања детерминанти избора моралних узора ученика основношколског узраста чине садржај овог рада. У теоријском дијелу разматран је проблем суптилности процеса формирања моралних узора. У дијелу емпијског истраживања статистички су представљени налази о детерминантама избора моралних узора (пол, узраст, школски успјех, брачно стање родитеља, запосленост родитеља, мјесто становања).

Кључне ријечи: морални узор, детерминанте избора, морални идентитет, морална особа, морална аутономија.

* Драго Ј. Бранковић, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука. Е-mail: drago.brankovic@teol.net

** Ружица О. Пандуревић-Стојић, магистар разредне наставе, запослена је у Основној школи „Сутјеска”, у Модричи. Е-mail: ruzicaps75@gmail.com

Увод

Криза морала постала је саставна одредница кризе савременог друштва у свим његовим сегментима (Бабић, 1998). Криза друштва, морала, моралних вриједности и моралног васпитања (Haste, 1993) условљена је утицајем глобализацијских процеса и информатичко-комуникационих технологија. У друштвеним и хуманистичким наукама већ дужи временски период расправља се о савременим теоријама морала, моралној аутономији, моралним нормама и стандардима. У фокусу интересовања савремених педагога све више се налазе теоријски проблеми моралног васпитања као битне константе процеса формирања моралне личности. Морално понашање и дјеловање које се пропагира путем мас-медија није засновано на морално вредносним садржајима. У условима друштвене и моралне кризе васпитно-образовни процес а посебно морално васпитање удаљавају се од друштвене збиље и све више постају апстрактне идеалистичке концепције. Родитељи и наставници налазе се пред бројним изазовима код избора садржаја, поступака и метода моралног васпитања.

У процесима моралног формирања личности морални узор и идеали могу имати карактер циља али и средства моралног васпитања. Педагошка наука на теоријском, али и практичном нивоу, процесу избора морал-

них узора није посвећивала потребну пажњу. У енциклопедијско-рјечничкој и уџбеничкој литератури морални узор се дефинишу дескриптивним одредницама без тумачења суштине њиховог избора. Морални узор се најчешће појмовно одређују као „прихватљиве особе из непосредне друштвене околине и јавног живота, а могу бити и групе особа које повезују иста обиљежја или карактеристични образци понашања” (Pedagoška enciklopedija, II, 1989, стр. 489). Мали је и број теоријских расправа у педагошким часописима и зборницима о моралним узорима, њиховим особинама и детерминантама избора. Изузев неколико примјера морални узор и њихове моралне особине нису били предмет емпиријских истраживања. Скромна су и педагошка сазнања о детерминантама које утичу на избор моралних узора. Најчешће се, без научне аргументације, само констатује да на избор моралних узора утиче велики број фактора без тумачења њиховог смјера и интензитета утицаја.

Теоријска схватања и тумачења моралних узора

Теоријске основе процеса формирања моралне личности изведене су из савремених теорија моралног развоја (Пијажеова теорија моралног суђења, Колбергова теорија моралног развоја, Хофманова теорија алтруистичке мотивације). На основним

постулатима тих теорија постепено су уобличавана теоријска схватања о смислу и суштини процеса формирања моралне личности (морално васпитање). Педагози су сагласни да је процес формирања моралне личности један од најсуптилних процеса у формирању моралног идентитета. У педагогији се о формирању моралне личности најчешће расправља са аспекта стицања моралних сазнања. Критичке анализе савремене педагошке литературе (Бранковић, 2005; Ђорђевић и Ђорђевић, 2009; Јевтић, 2012; Ковачевић, 2012; Мikanović 2016; Ристић, 1995) показују да су она темељена на различитим теоријским схватањима моралности (морални интелектуализам; морални рационализам; морални волунтаризам). Неке суптилније процесе моралног развоја какви су формирање моралне аутономије и моралне свијести савремени педагози мало су, или никако, проучавали и тумачили. Један од теоријски недовољно осмишљених проблема јесте и процес избора моралних узора и формирања моралних идеала. Моралност у цјелини је развојни процес (Миочиновић, 2004) који обухвата и процесе избора моралних узора и формирање моралних идеала. У педагогији моралности (Јевтић, 2012) неопходно је проучити и истражити када се (на којем узрасту), како (којим поступци) и са каквим моралним особинама (скромност; упорност; поузданост; искреност; уредност; одговорност; културно по-

нашање) бирају морални узор и формирају морални идеали.

Одговори на та питања налазе се свакако и у самом поимању морала чију суштину чини однос према свијету, другим особама али и према „самом себи” (Павићевић, 1974). Дакле, у теоријском смислу избор моралних узора треба тражити у свијету али још далеко чешће код других особа са израженим моралним особинама и код „самог себе” (поједине моралне особине, морални поступци, морално дјеловање). У избору моралног узора у почетној фази процеса бирају се модели личности из непосредне средине (породица и школа) са уоченим моралним особинама. У каснијим фазама процеса бирају се морални узор из ширег окружења, историје, свијета умјетности (књижевност, ликовна култура, музика, филм, драма), науке, спорта, политике и других области живота и стваралаштва.

У педагогији моралности нису теоријски осмишљени критерији избора моралних узора. Основни проблем избора моралних узора на методолошком нивоу могао би се формулисати сљедећим питање: Да ли је критериј избора холистички (морална личност као морална цјелина) или се морални узор бира према некој (једна или више) моралних особина? Одговор (одговори) на наведено питање су веома сложени (са незнатним емпиријским доказима). Психолошка сазнања о цјеловитости перцепције на

млађем узрасту упућују на закључак да се морални узор бира као личност (холистички критеријум) без прецизнијег уочавања њихових моралних особина. И наша истраживања¹ показују да дијете млађег узраста прво за морални узор бира мајку, затим оца, брата и сестру, а на школском узрасту разредног старјешину па наставника вјеронауке. На вишем нивоу моралног развоја постепено се холистички критериј „разграђује” на моралне особине па се узор бира на основу доминантних моралних особина без искључиве примјене „црно-бијеле” класификације (морална – неморална личност).

На основу тих сазнања може се закључити да процес избора моралних узора има три битне саставне одреднице (фазе избора): а) уочавање конкретне личности као моралног узора, б) имитација поступака моралног узора и в) идентификација са изабраним моралним особом. У основи прве фазе налази се посматрање понашања моралног узора у различитим ситуацијама. Наредна фаза (имитација) препознатљива је према уношењу поступака узора у властито морално понашање и дјеловање што особу чини сличном (истом) моралном узору. У завршној фази личност се емотивно веже и без довољно критичког односа

¹ Истраживање чије резултате приказујемо само је дио ширег истраживачког пројекта „Морални узори ученика основношколског узраста” у оквиру којег су истраживани ставови о моралним узорима и њиховим особинама, детерминантама избора моралних узора, затим избор моралних узора из спорта, музике, филма, политике и историјских личности.

имитира морални узор и његово понашање у истим или сличним ситуацијама. Уочавање, имитација и идентификација су три ракурсне тачке процеса избора моралних узора.

Теоријско осмишљавање процеса избора моралних узора могуће је цјеловито сагледати само када се укључе и расправе о моралним идеалима. Почетна премиса исказује се схватањем да су морални идеали виша (апстрактнија) компонента (фаза) од моралних узора. Морални идеал је *замишљени лик* који не постоји или није постојао у реалном свијету. Он је конструкција схватања моралности и представља замишљен морални лик или лик *моралног савршенства*. Основне функције моралних идеала могу се исказати са четири одреднице: а) морални идеал представља циљ моралног развоја, б) моралним идеалом се исказује перспектива властите моралне личности, в) морални идеал изражава коначну сврху живота конкретне личности, г) морални идеали указују на смисао човјекове егзистенције. Све четири функције моралних идеала чине цјелину кроз коју се усмјерава развој личности ка моралним вриједностима и моралној аутономији. Критичка анализа вриједности моралних узора и моралних идеала у процесу формирања моралне личности указује на законитост према којој се узори *слиједе*, а формирано идеали у том процесу *подстичу*, *храбре* и *одушевљавају* личност која их формира. На токове тог суптилног процеса ука-

зао је и А. Вукасовић истичући да у процесу формирања моралних идеала „пут води од позитивног примјера до стварања узора, а од њега до стварања идеала” (Vukasović, 1977, стр. 314). Дакле, три су основне конститутивне компоненте процеса развијања моралности: *морални примјери* (примјери моралног понашања и дјеловања), *морални узор* (конкретне моралне личности) и *морални идеали* (замишљене моралне личности).

Морални узор који представљају конкретне личности препознатљиви су према одређеним моралним особинама (својствима, карактеристикама). Модел моралног узора, као и модел сваке личности, има комплексну унутрашњу структуру коју чине моралне особине (структурни елементи) које посједује личност или класа (група) личности. Управо тим структурним елементима конкретна личност се „издваја и разликује од других случајева или класа” (Крстић, 1996, стр. 443).

У методолошком смислу основни проблем чине поступци идентификације и самоидентификације (самопогледања) особина моралне личности (Bordens, Abbott, 1991). Идентификација и класификација особина моралне личности са аспекта њихове бројности је такође сложено питање. Поједини аутори наводе чак двоцифрене бројеве особина моралне личности (Vukasović, 1977, стр. 214-221). Суштину проблема класификација чине оне моралне особине које нај-

директније (доминантно) изражавају морални идентитет (Blasi, 2004). У класификацију моралних особина неопходно је укључити доминантне моралне особине као што су: скромност, упорност, пристojност, искреност, праведност, одговорност, стрпљивост, и културно понашање. Суптилност моралних процеса и избора моралних узора (Бранковић, 2005; Ђорђевић и Ђорђевић, 2009; Haydon, 2010; Јевтић, 2012; Strozewski 1992) исказује се и практичним понашањем и дјеловањем у различитим моралним и неморалним ситуацијама. А у таквим ситуацијама морална личност као цјелина (холистичко схватање) дјелује само у сасвим конкретним „природним условима” (Бранковић, 2001, стр. 44) у којима постоје могућности и „покушаји да се споје делови” (Поповић, 1992, стр. 62). На „цјелину” моралне личности или пак на њене „дијелове“ утиче више детерминанти.

У теоријске проблеме суптилног процеса формирања моралног идентитета спадају и расправе о детерминантама избора моралних узора. У општој литератури детерминанти се придаје значење „пресудан фактор, чинилац који одређује правац и циљ” (Вујаклија, 1985, стр. 209) а у психолошкој и педагошкој литератури одређује им се не само значење „пресудан чинилац” већ се то значење конкретизује тако што се изоставља циљ а додаје да су „оно што одређује и утврђује правац и ток психолошких процеса или догађаја” (Крстић, 1996,

стр. 133). Термин детерминанта у наведеном значењу користи се као синоним са терминима чинилац и фактор. У педагогији постоје и теорије детерминизма (условљеност људског дјеловања унутрашњим и спољним узорима) које тумаче суштину утицаја детерминанти на процесе и исходе васпитања. Критичка анализа педагошких схватања детерминанти указује на њихову бројност и различитост смјерова (позитиван – негативан) и интензитета утицаја (снажан – благ) на васпитање. На токове избора моралних узора са аспекта теорија утиче такође велик број детерминанти. Међу теоретичарима али и истраживачима не постоје нити приближно уједначена схватања о броју и врсти детерминанти. Стога су емпиријска истраживања детерминанти избора моралних узора и теоријски релевантна.

Методолошки концепт емпиријског истраживања

Емпиријско истраживање ставова ученика основношколског узраста о моралним узорима доста је сложен методолошки проблем. Методолошке специфичности таквог истраживања (Ђорђевић, 1977) садржане су, не само у суптилности проблема (морални узор), већ и у поступцима идентификације како моралних узора и њихових особина тако и утицаја социо-педагошких обиљежја (детерминанте) на избор моралних узора. На основу

резултата релевантних тангентних истраживања разрађен је методолошки концепт идентификације моралних узора и њихових особина у породици, школи, код пријатеља и код „самог себе”. Код свих моралних узора идентификовано је по седам специфичних моралних особина (скромност; упорност; поузданост; искреност; уредност; одговорност; културно понашање).

Предмет је дефинисан као емпиријско истраживање ставова о утицају детерминанти на избор моралним узора ученика основношколског узраста. Из тако дефинисаног предмета прецизиран је истраживачки циљ чију суштину чини идентификација моралних узора и њихових особина у породици, школи, код пријатеља и „самог себе”, те испитивање утицаја социо-педагошких обиљежја (детерминанти) на избор моралних узора. Циљ је конкретизован са три истраживачка задатка:

а) идентификација и утврђивање нивоа формираности ставова о моралним узорима у породици, школи, код пријатеља и „самог себе”,

б) утврђивање утицаја појединих детерминанти на избор моралних узора,

в) утврђивање значајности разлика утицаја појединих структурних компоненти детерминанти на избор моралних узора.

У емпиријском дијелу истраживања тестирана је једна основна и че-

тири посебне истраживачке хипотезе. У оквиру основне хипотезе пошло се од претпоставке да на избор моралних узора ученика основношколског узраста у породици, школи, код пријатеља и код „самог себе” утиче више детерминанти (пол, узраст, школски успјех, брачно стање родитеља, запосленост родитеља, мјесто становања,) те да у оквиру структурних компоненти детерминанти постоје различити утицаји на избор моралних узора. Из тако формулисане основе изведене су четири појединачне хипотезе којима су провјераване разлике утицаја код појединих детерминанти избора моралних узора.

Емпиријски дио истраживања проведен је неексперименталном методом (survey research metod) уз примјену техника самопроцјењивања моралних узора и њихових особина и анкетирања о социо-педагошким обиљежјима испитаника (детерминанте избора моралних узора). За истраживање конструисана су два истраживачка инструмента: Скалер самопроцјене моралних узора (ССМУ) и Анкетни упитник о социо-педагошким обиљежјима испитаника (АУСПО). Скалер самопроцјене моралних узора садржи 70 тврдњи на петостепеној скали Ликертовог типа (од 1 до 5) разврстаних у четири подskalера:

а) морални узорци у породици (отац; мајка; брат; сестра),

б) морални узорци у школи (разредни старјешина; вјероучитељ, наставник енглеског језика),

в) морални узор код пријатеља (пријатељи у школи; пријатељи ван школе),

г) ја сам „сам себи” морални узор.

Анкетни упитник садржи укупно девет питања (пет затвореног типа и четири отвореног типа).

Узорак за ово истраживање чинила су 492 ученика петих (195) и деветих (297) разреда основних школа са подручја општина Модриче и Шамца.

Статистичка обрада података за тестирање хипотеза вршена је примјеном SPSS 17.0 for Windows статистичког програма (аритметичка средина – М, стандардно оступање – SD, t-тест и F-тест).

Резултати емпиријског истраживања

Тестирање основне истраживачке хипотезе о утицају детерминанти на избор моралних узора у породици, школи, код вршњака и „самог себе” вршено је преко израчунавања статистичке значајности разлика између појединих структурни компоненти истраживаних детерминанти (пол, узраст, школски успјех, брачно стање родитеља, запосленост родитеља, мјесто становања). Због тога су, с обзиром на посебне хипотезе које садржи ова хипотеза, разлике приказане за сваку детерминанту посебно.

Пол ученика – детерминанта избора моралног узора

моралних узора те да постоје статистички значајне разлике између ученика и ученица у избору моралних узора у породици, школи, код пријатеља и код „самог себе” (Табела 1).

У истраживању се пошло од претпоставке (посебна истраживачка хипотеза) да пол ученика утиче на избор

Табела 1

Пројекте ученика о моралним узорима с обзиром на пол

<i>Варијабле</i>	<i>Пол</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t-мест</i>	<i>p</i>
морални узор отац	мушко	233	30,80	4,28	-3,22	0,01
	женско	190	32,09	3,89		
морални узор мајка	мушко	227	32,44	3,14	-3,84	0,00
	женско	202	33,49	2,40		
морални узор брат	мушко	103	26,60	7,15	-1,59	0,12
	женско	92	28,20	6,39		
морални узор сестра	мушко	105	29,37	5,63	-1,62	0,11
	женско	106	30,57	5,06		
морални узор разр. старјешина	мушко	240	31,50	4,95	-2,65	0,01
	женско	208	32,64	3,99		
морални узор вјероучитељ	мушко	212	31,87	5,20	-0,94	0,35
	женско	172	32,34	4,53		
морални узор наст. енглеског језика	мушко	215	30,30	6,31	-2,66	0,01
	женско	172	21,89	5,15		
морални узор „сам себи”	мушко	257	31,95	3,78	-1,29	0,20
	женско	218	32,36	3,02		
морални узор пријатељ у школи	мушко	241	30,18	5,52	-3,21	0,01
	женско	201	31,71	4,35		
морални узор ван школе	мушко	216	30,29	5,38	-4,48	0,00
	женско	181	32,43	3,84		

Вриједности аритметичких средина (максимална 35,00) крећу се од 21,89 (морални узор наставник енглеског језика) до 33,49 (морални узор мајка). Вриједности *t*-теста статисти-

чки су значајне када се ради о мајци ($t = -3,84; p = 0,00$), оцу ($t = -3,22; p = 0,01$), разредном старјешини ($t = -2,65; p = 0,01$), наставнику енглеског језика ($t = -2,66; p = 0,01$), пријатељу у

школи ($t = -3,21$; $p = 0,01$) и ван школе ($t = -4,48$; $p = 0,00$) као узорима. Поменути узори су статистички значајно чешћи за ученице него ученике, сем наставника енглеског језика који је чешће узор ученицима ($M = 30,30$) него ученицама ($M = 21,89$). За остала четири морална узора (брат, сестра, вјероучитељ, узор „сам себи“) није пронађена статистички значајна разлика с обзиром на пол. Тиме је дјелимично потврђена прва посебна хипо-

теза о утицају пола на избор моралних узора.

Узраст ученика – детерминанта избора моралног узора

Друга посебна хипотеза односила се на разлике у избору моралног узора с обзиром на узраст ученика. У наредној табели (Табела 2) приказане су разлике на нивоу значајности 0,01 за девет моралних узора.

Табела 2

Процјене ученика о моралним узорима с обзиром на узраст

<i>Варијабле</i>	<i>Узраст</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t-мест</i>	<i>p</i>
морални узор отац	V	171	32,35	3,31	4,00	0,00
	IX	249	30,72	4,55		
морални узор мајка	V	168	33,34	2,84	2,35	0,02
	IX	258	32,68	2,85		
морални узор брат	V	73	29,16	5,97	2,90	0,01
	IX	121	26,20	7,40		
морални узор сестра	V	88	30,98	4,81	2,32	0,21
	IX	122	29,25	5,67		
морални узор разредни старјешина	V	185	33,85	2,36	7,55	0,00
	IX	260	30,72	5,27		
морални узор вјероучитељ	V	149	33,31	3,39	3,99	0,00
	IX	232	31,28	5,56		
морални узор наст. енглеског језика	V	153	33,21	3,33	6,29	0,00
	IX	231	29,53	6,70		
морални узор „сам себи“	V	190	32,95	2,46	4,31	0,00
	IX	282	31,58	3,90		
морални узор пријатељ у школи	V	178	32,49	4,28	5,78	0,00
	IX	261	29,74	5,29		
морални узор ван школе	V	150	32,15	4,09	2,89	0,01
	IX	244	30,70	5,22		

Разлике у процјенама ученика о моралним узорима с обзиром на узраст статистички су значајне за све моралне узоре, осим за сестру ($t = 2,32$; $p = 0,21$) као моралног узора гдје није нађена статистички значајна разлика између ученика петог и деветог разреда. Остали узорци су статистички значајно чешћи за ученике петог разреда него за ученике деветог разреда. Тиме је потврђена друга посебна хипотеза о значајности узраста ученика на избор моралних узора.

Школски успјех – детерминанта избора моралног узора

Трећа посебна хипотеза односи се на разлике у избору моралног узора с обзиром на школски успјех ученика. У Табели 3 приказане су те разлике. С обзиром да ученици имају одличан, врлодобар и добар успјех, након израчунатих разлика за одређени морални узор, добијени су сљедећи резултати (Табела 3).

Табела 3

Процјене ученика о моралним узорима с обзиром на школски успјех

<i>Варијабле</i>	<i>Школски Успјех</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F-тест</i>	<i>p</i>
морални узор отац	добар	89	30,71	4,65		
	врлодобар	150	30,95	4,50		
	одличан	175	32,21	3,40		
	укупно	414	31,43	4,15	5,54	0,01
морални узор мајка	добар	85	32,31	3,01		
	врлодобар	155	33,23	2,54		
	одличан	181	33,11	2,87		
	укупно	421	32,99	2,80	3,20	0,04
морални узор брат	добар	38	26,11	7,38		
	врлодобар	74	27,34	7,31		
	одличан	78	28,05	6,64		
	укупно	190	27,38	7,06	0,97	0,38

морални узор сестра	добар	48	29,52	4,89		
	врлодобар	70	29,70	5,89		
	одличан	90	30,41	5,28		
	укупно	208	29,97	5,40	0,55	0,58
морални узор разредни старијешина	добар	95	31,38	4,38		
	врлодобар	156	31,77	5,31		
	одличан	188	32,60	3,88		
	укупно	439	32,04	4,56	2,72	0,07
морални узор вјероучитељ	добар	81	31,62	5,72		
	врлодобар	137	31,74	5,20		
	одличан	159	32,64	4,18		
	укупно	377	32,09	4,93	1,70	0,18
морални узор наставник енглеског језика	добар	79	29,35	6,66		
	врлодобар	137	30,88	6,19		
	одличан	163	31,87	5,08		
	укупно	379	30,99	5,91	4,94	0,01
морални узор „сам себи”	добар	100	31,58	4,15		
	врлодобар	167	32,17	3,35		
	одличан	200	32,54	2,95		
	укупно	467	32,20	3,39	2,67	0,07
морални узор пријатељ у школи	добар	91	29,40	6,36		
	врлодобар	160	31,23	4,39		
	одличан	183	31,40	4,75		
	укупно	434	30,92	5,06	5,39	0,01
морални узор пријатељ ван школе	добар	84	29,19	6,85		
	врлодобар	139	31,83	4,07		
	одличан	168	31,85	3,91		
	укупно	391	31,27	4,86	10,26	0,00

Показатељи у Табела 3 показују да постоји статистички значајна разлика у неким моралним узорима ученика с обзиром на школски успјех. Из табеле се види да ученици различито бирају оца ($F = 5,54$; $p = 0,01$) за моралног узора с обзиром на то да ли им је успјех у школи одличан, врлодобар или добар. С обзиром на успјех у школи, ученици се статистички значајно разликују у одабиру мајке ($F = 3,20$; $p = 0,04$), наставника енглеског језика ($F = 4,94$; $p = 0,01$), пријатеља у школи ($F = 5,39$; $p = 0,01$) и ван школе ($F = 10,26$; $p = 0,00$) за моралне узоре. За остале моралне узоре (брат, сестра, разредни старјешина, вјероучитељ, узор „сам себи“) није пронађена статистички значајна разлика с обзиром на успјех у школи.

Вишеструким поређењем парова (multiple comparisons, LSD test) утврђено је да постоје разлике између ученика доброг и одличног успјеха када су у питању отац и мајка, наставник енглеског језика, пријатељ у школи и када су ученици „сами

себи” узор. Ако се анализирају варијабле мајка и пријатељ у школи као морални узори долази се до закључка да се ученици доброг и врлодоброг успјеха такође разликују. Израчунате разлике су статистички значајне на нивоу 0,05. Ученици доброг успјеха се разликују и од ученика врлодоброг и одличног успјеха када је морални узор пријатељ ван школе (значајност на нивоу 0,01). Наведену статистички показатељи потврђују претпоставку према којој постоје статистички значајне разлике о утицају школског успјеха на избор моралних узора ученика основношколског узраста.

Брачно стање родитеља – детерминанта избора моралног узора ученика

Тестирана је и посебна хипотеза о избору моралног узора с обзиром на брачно стање родитеља. У Табели 4 приказане су те разлике уз показатеље статистичке значајности.

Табела 4

Процјене ученика о моралним узорима с обзиром на брачно стање родитеља

Варијабле	Брачно стање родитеља (разведени)	N	M	SD	t-ест	p
морални узор отац	јесу нису	35 388	29,46 31,56	6,34 3,87	6,15	0,01
морални узор мајка	јесу нису	37 392	33,38 32,90	2,14 2,92	1,80	0,18

морални узор брат	јесу нису	16 179	23,00 27,72	8,32 6,79	2,71	0,10
морални узор сестра	јесу нису	17 193	30,24 29,93	5,64 5,37	0,01	0,97
морални узор разредни старијешина	јесу нису	37 410	32,16 32,01	4,32 4,59	0,09	0,77
морални узор вјероучитељ	јесу нису	33 350	31,06 32,18	6,64 4,73	8,03	0,01
морални узор наставник енглеског језика	јесу нису	35 351	30,29 31,07	7,78 5,66	6,08	0,01
морални узор „сам себи”	јесу нису	39 435	31,77 32,17	3,49 3,45	0,04	0,85
морални узор пријатељ у школи	јесу нису	39 402	30,51 30,91	4,48 5,14	0,41	0,52
морални узор пријатељ ван школе	јесу нису	35 361	32,14 31,17	3,22 4,98	2,49	0,12

Процјене ученика о моралним узорима с обзиром на брачно стање родитеља се статистички значајно разликују само за оца ($t = 6,15$; $p = 0,01$), вјероучитеља ($t = 8,03$; $p = 0,01$) и разредног старјешину ($t = 6,08$; $p = 0,01$) као моралне узоре. Те разлике су значајне на нивоу 0,01. За остале моралне узоре (мака, брат, сестра, разредни старјешина, сам себи узор, пријатељ у школи и пријатељ ван школе) не постоји разлика између ученика чији родитељи јесу или нису у браку.

Запосленост родитеља – детерминанта избора моралног узора

У структури узорка за ово истраживање постојали су ученици којима су оба родитеља запослена, којима је само мајка запослена, или само отац запослен и чија оба родитеља нису запослена. Утврђене разлике према моралним узорима представљене су у Табели 5 а накнадним вишеструким поређењима парова (свака комбинација са сваком) утврђено је гдје су разлике статистички значајне и на ком нивоу (0,05 или 0,01).

Табела 5

Процјене ученика о моралним узорима с обзиром на запосленост родитеља

<i>Варијабле</i>	<i>Запосленост родитеља</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F-тест</i>	<i>p</i>
морални узор отац	оба родит.	129	31,70	3,84	3,71	0,01
	само отац	175	31,70	3,39		
	само мајка	37	29,32	5,90		
	ни једно	75	31,19	5,10		
	укупно	416	31,40	4,18		
морални узор мајка	оба родит.	129	33,55	2,01	2,76	0,04
	само отац	179	32,65	3,03		
	само мајка	43	32,81	2,84		
	ни једно	70	32,73	3,56		
	укупно	421	32,95	2,86		
морални узор брат	оба родит.	59	27,17	7,19	2,41	0,07
	само отац	79	28,59	5,60		
	само мајка	18	24,11	9,57		
	ни једно	34	26,29	7,87		
	укупно	190	27,31	7,05		
морални узор сестра	оба родит.	54	30,19	4,47	1,31	0,27
	само отац	89	30,12	5,53		
	само мајка	25	28,00	6,49		
	ни једно	39	30,51	5,32		
	Укупно	207	29,96	5,37		
морални узор разредни старијешина	оба родит.	133	32,46	4,71	3,50	0,02
	само отац	185	31,71	4,51		
	само мајка	44	30,48	5,51		
	ни једно	77	32,96	3,54		
	укупно	439	32,03	4,57		
морални узор вјероучитељ	оба родит.	109	31,28	6,49	3,00	0,03
	само отац	158	32,65	6,59		
	само мајка	40	30,75	5,11		
	ни једно	68	32,71	4,56		
	укупно	375	32,06	4,96		

морални узор наст. енглеског језика	оба родит.	107	31,27	6,60		
	само отац	165	31,13	5,20		
	само мајка	42	28,95	7,01		
	ни једно	64	31,89	5,19		
	укупно	378	31,06	5,87	2,30	0,08
„сам себи“ морални узор	оба родит.	137	32,26	3,29		
	само отац	198	32,12	3,25		
	само мајка	45	31,89	3,86		
	ни једно	86	32,21	3,77		
	укупно	466	32,15	3,41	0,14	0,94
морални узор пријатељ у школи	оба родит.	123	30,98	5,64		
	само отац	188	31,04	4,70		
	само мајка	44	30,34	4,42		
	ни једно	78	30,94	5,34		
	укупно	433	30,93	5,06	0,23	0,87
морални узор пријатељ ван школе	оба родит.	114	31,82	4,78		
	само отац	167	30,98	4,94		
	само мајка	39	30,72	3,87		
	ни једно	68	31,37	5,28		
	укупно	388	31,27	4,86	0,87	0,46

Запосленост родитеља такође има утицаја на избор једног броја моралних узора ученика, тј. постоје статистички значајне разлике у процјени моралних узора ученика чији су родитељи запослени, чији је само један родитељ запослен и чији родитељи нису запослени. Разлика је значајна на нивоу 0,01 када је ријеч о оцу ($F = 3,71$; $p = 0,01$), а на нивоу 0,05 за мајку ($F = 2,76$; $p = 0,04$), разредног старјешину ($F = 3,50$; $p = 0,02$) и вјероучитеља ($F = 3,00$; $p = 0,03$). За остале моралне узор (брат, сестра, наставник енглеског језика, узор „сам себи” пријатељ у школи и ван школе није пронађена статистички значајна разлика

с обзиром на запосленост родитеља. Вишеструким поређењем (multiple comparisons, LSD test) утврђено је да постоје разлике у процјени разредног старјешине као моралног узора код ученика чији су оба родитеља запослена и гдје је запослена само мајка. Исто тако утврђено је и да постоје разлике код вјероучитеља као моралног узора код ученика чија су: оба родитеља запослена, само отац запослен, само мајка запослена и чији родитељи нису запослени. Наведени статистички показатељи о значајности разлика између изабраних моралних узора и запослености родитеља указују на закључак да претпоставка о запосле-

Д. Ј. Бранковић, Р. О. Пандуревић-Стојић: ДЕТЕРМИНАНТЕ ИЗБОРА МОРАЛНИХ УЗОРА...
ности родитеља као детерминанти из- зиром на мјесто становања ученика
бора узора само је дјелимично дока- дати су Табели 6. С обзиром да по-
зана. стоје ученици који живе у граду, селу
или приградском насељу, након про-
нађених разлика за одређени морални
узор вишеструким поређењем парова
(свако мјесто становања са сваким)
утврђено је гдје статистички значајне
разлике тачно постоје.

Мјесто становања – детерминанта избора моралног узора

Резултати тестирања посебне хи-
потезе у избору моралног узора с об-

Табела 6

Процјене ученика о моралним узорима с обзиром на мјесто становања

<i>Варијабле</i>	<i>Мјесто становања</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F-тест</i>	<i>p</i>
морални узор отац	Село	146	31,76	3,48	0,86	0,42
	Пригр. насеље	114	31,11	3,98		
	Град	164	31,27	4,78		
	Укупно	424	31,39	4,16		
морални узор мајка	Село	147	32,80	3,28	0,85	0,43
	Пригр. насеље	115	33,23	2,34		
	Град	168	32,87	2,78		
	Укупно	430	32,94	2,86		
морални узор брат	Село	65	27,97	6,59	1,37	0,26
	Пригр. насеље	54	26,02	8,10		
	Град	77	27,77	6,50		
	Укупно	196	27,35	7,02		
морални узор сестра	Село	83	29,72	5,68	0,30	0,75
	Пригр. насеље	57	29,84	5,48		
	Град	71	30,37	4,97		
	Укупно	211	29,97	5,37		

морални узор разредни старијешина	Село	157	32,82	3,45		
	Пригр. насеље	121	31,20	6,02		
	Град	170	31,90	4,13		
	Укупно	448	32,03	4,56	4,49	0,01
морални узор вјероучитељ	Село	136	32,75	3,77		
	Пригр. насеље	106	31,59	5,86		
	Град	142	31,82	5,07		
	Укупно	384	32,09	4,91	1,99	0,14
морални узор наставник енглеског језика	Село	130	31,34	5,29		
	Пригр. насеље	110	29,61	7,19		
	Град	147	31,77	5,05		
	Укупно	387	31,01	5,87	4,66	0,01
„сам себи” морални узор	Село	168	32,15	3,67		
	Пригр. насеље	124	32,06	3,68		
	Град	183	32,17	3,09		
	Укупно	475	32,14	3,45	0,04	0,96
морални узор пријатељ у школи	Село	151	30,64	5,26		
	Пригр. насеље	118	30,43	5,73		
	Град	173	31,39	4,39		
	укупно	442	30,88	5,08	1,52	0,22
морални узор пријатељ ван школе	Село	135	31,08	4,97		
	Пригр. насеље	108	30,14	6,15		
	Град	154	32,22	3,32		
	Укупно	397	31,27	4,85	6,14	0,01

Приказане разлике у процјенама ученика о моралним узорима с обзиром на мјесто становања у претходној табели показују да су статистички значајне разлике између ученика који живе на селу, у приградским насељима и граду само када су у питању сљедећи морални узор: разредни старјешина ($F = 4,49$; $p = 0,01$), наставник енглеског језика ($F = 4,66$; $p = 0,01$) и пријатељ ван школе ($F = 6,14$; $p = 0,01$). Ове разлике су значајне на нивоу 0,01. За остале моралне узоре (отац, мајка, брат, сестра, вјероучитељ, „сам себи” морални узор, морални узор пријатељ у школи) није пронађена статистички значајна разлика с обзиром на мјесто становања. Вишеструким поређењима између парова (multiple comparisons, LSD test) утврђено је да постоје статистички значајне разлике за моралне узоре разредни старјешина и наставник енглеског језика између ученика који живе на селу и у приградским насељима. Исто тако утврђене су разлике између ученика који живе у приградским насељима и у граду када се пореде са наставником енглеског језика као моралним узором. Пријатељ ван школе је такође морални узор за ког постоје разлика између ученика који живе на селу и у граду. Поменути разлике су статистички значајне на нивоу 0,05. Једина статистички значајна разлика на нивоу 0,01 се односи на разлику између ученика који живе у приградским насељима и граду када је у питању пријатељ ван школе као морални узор.

Дискусија и закључци

Представљени резултати емпиријског истраживања омогућили су провјеру ваљаности једне опште и шест посебних претпоставки у чијој суштини су били поступци утврђивања статистичких разлика између претпостављених детерминанте избора моралних узора ученика основношколског узраста.

Претпоставка о постојању разлика између ставова ученика о моралним узорима с обзиром на њихов пол (детерминанта избора) је *дјелимично потврђена*. Разлике су статистички значајне када се ради о мајци, оцу, разредном старјешини, наставнику енглеског језика, пријатељу у школи и ван школе. Поменути узор су статистички значајно чешћи за ученице него ученике, сем наставника енглеског језика који је чешће узор ученицима него ученицама. Могуће објашњење таквих резултата може се пронаћи у чињеници да се дјечаци и дјевојчице налазе у различитим фазама моралног развоја иако су исте доби.

Претпоставка да постоје статистички значајне разлике у односу на узраст (ученици петог и девог разреда) у процјенама о моралним узорима је *потврђена*. Статистички значајна разлика између ученика петог и девог разреда пронађена је у процјенама свих моралних узора осим сестре као моралног узора код које не постоји статистички значајна разлика. Међутим, са теоријског аспекта, резултати нису изненађујући, млађи ученици имају чешће узоре него старији из разлога што се

старији ученици налазе у вишој фази моралног развоја (виша фаза моралне аутономије).

Хипотеза о постојању разлика у бирању моралних узора између ученика доброг, врлодоброг и одличног успјеха је *дјелимично потврђена*, с обзиром на то да су статистички значајне разлике између поменутих подгрупа ученика пронађене за око 50% моралних узора. С обзиром на школски успјех ученици различито бирају оца, мајку, наставника енглеског језика, пријатеља ван школе и у школи, као и „самог себе“ за моралне узор. Могуће је да се разлог оваквих налаза налази и у теоријској рационали према којој је успјех у школи повезан са интелектуалним али и са моралним развојем.

Претпоставка о постојању разлика у процјени моралних узора између ученика различитих породичних ситуација (брачно стање родитеља) *није потврђена*, јер је разлика пронађена само за моралне узор: отац, вјероучитељ и наставник енглеског језика. Ово су занимљиви резултати, јер се види да ученици чији су родитељи у браку чешће бирају поменуте моралне узор у поређењу са ученицима чији су родитељи разведени. Могуће објашњење за овакав резултат налази се вјероватно у структури узорка у којем је мали број ученика разведених родитеља (узорак није уједначен по стратумима), али и у томе да је ученицима разведених родитеља нарушена породична хармонија па се мање желе идентификовати са очевима, вјероучитељима (који их уче о хармоничној породици).

Претпоставка о разликама у процјенама моралних узора између ученика различитог економског статуса (запосленост родитеља) је *дјелимично потврђена*. Статистички значајне разлике утврђене су само код четири узора (отац, мајка, разредни старјешина, вјероучитељ) а за шест узора (брат, сестра, наставник енглеског језика, узор „сам себи“ пријатељ у школи, пријатељ ван школе) нису утврђене статистичке разлике.

Хипотеза о постојању разлика у моралним узорима с обзиром на различита мјеста становања (град, приградско насеље, село) у одабиру моралних узора *није потврђена*. Тек код три узора (разредни старјешина, наставник енглеског језика, пријатељ ван школе) утврђене су статистички значајне разлике а чак код седам узора те разлике нису значајне.

Анализа укупних резултата емпиријског истраживања исказана у виду синтезе (општа хипотеза) показује да је *дјелимично потврђена* разлика између ставова ученика о моралним узорима (чланови породице, наставници, пријатељи и узор „сам себи“) с обзиром на истраживане детерминанте (пол, узраст, школски успјех, породична ситуација, економска ситуација, мјесто становања). Конкретније од шест претпоставки двије су (узраст ученика, успјех у школи) потврђене, двије (пол, запосленост родитеља) *дјелимично* и двије (брачно стање родитеља, мјесто становања) одбачене. Резултати истраживања посматрани у цјелини упућују на сазнање да се о детерминантама избора

моралних узора мора опрезније закључивати а посебно сагледавати повезаност конкретно изабраних моралних узора са појединим детерминантама избора.

Литература

- Бабић, Ј. (1998). *Морал и наше време*. Београд: Просвета.
- Blasi, A. (2004). *Neither personality nor cognition*. Mahwah, NJ: Erlbaum. *Changing Conceptions of Psychological Life*, 3/26.
- Bordens, K.S., Abbott, V.B. (1991). *Research Design and Methods – a process Approach*. London-Toronto: Mountein View.
- Бранковић, Д. (2001). Холистички приступ формирању моралне личности. Бања Лука: *Наша школа* бр. 1-2, стр. 44–55.
- Бранковић, Д. (2005). Холистичко схватање процеса формирања моралне личности. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине: *Зборник*, КриМел-Будисава, 191–203.
- Вујаклија, М. (1985). Лексикон страних речи и израза. Београд: Просвета.
- Vukasović, A. (1977). *Moralni odgoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Ђорђевић, Ј. (1977). *Различити методолошки приступи проучавању проблема моралног васпитања*, Београд: Просвета.
- Ђорђевић, Ј., Ђорђевић, Б. (2009). *Савремени проблеми друштвено-моралног васпитања*, Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Вршац: Виша школа за образовање васпитача.
- Јевтић, С. Б. (2012). *Педагогија моралности*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ковачевић, Б. (2012). *Интерактивна настава и морално васпитање ученика*. Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Крстић, Д. (1996). *Психолошки речник*. Београд: Савремена администрација.
- Mikanović, B. (2016). *Naučni razvoj pedagogije i područja vaspitanja*. Banja Luka: Grafomark.
- Миочиновић, Љ. (2004). *Морални развој и морално васпитање*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Павићевић, В. (1974). *Увод у етику*. Београд: БИГЗ.
- Pedagoška enciklopedija I i II*. (1989). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Поповић, Б. (1992). Грешка у распарчавању у психологији морала. Београд: Институт за педагошка истраживања, *Зборник* 24, стр. 62–76.
- Ристић, Ж. (1995). Морална одговорност у стицању нових научних сазнања. У: *Моралност и друштвена криза*. Београд: Институт за педагошка истраживања, стр. 333–339.
- Strozewski, W. (1992). *W kregu wartosci*. Krakow: Wydawnictwo Znak.
- Haste, H. (1993). *Moral creativity and education for citizenship*. *Creativity Research Journal*, 6 (1-20), 153–164.
- Haydon, G. (2010). *Reason and virtues: The paradoks of R. S. Peters on moral*

education. Journal of Philosophy of Education, Vol, 43, 173–188.

**Drago Brankovic,
Ruzica Pandurevic-Stojic**

DETERMINANTS OF THE SELECTION OF MORAL ROLE-MODELS IN JUNIOR GRADE STUDENTS

Summary

The selection of moral role-models belongs to theoretical and methodological issues that are still not theoretically designed and empirically studied. In the theoretical sphere, the basic notions are not precisely defined, and there are various semantic interpretations of these notions in literature. This especially refers to moral examples, moral role-models, and moral ideals. With regard to methodological literature, there are few papers on the identification of moral role-models, their characteristics, and their connection with personal characteristics and specificities of socio-cultural environments. This paper features the presentation of certain theoretical problems and results of empirical study of the determinants of the selection of moral role-models in junior grade primary school students. In the theoretical section of the paper, the issue of subtlety of the process of forming moral role-models is discussed, whereas the empirical study section introduces the statistical findings on the determinants of moral role-models (gender, age, success at school, parents' marital status, parents' employment status, place of residence).

Key words: *moral role-model, selection determinants, moral identity, moral person, moral autonomy.*

**Драго Бранкович и Ружица
Пандуревич-Стоич**

ДЕТЕРМИНАНТЫ ВЫБОРА УЧЕНИКОВ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Резюме

Выбор моральных примеров подпадает под теоретико-методологические проблемы, которые до сих пор теоретически неразработаны и эмпирически исследованы. В сфере теории основные понятия не уточняются более точно, и в литературе существуют различные интерпретации этих понятий. Это особенно касается примеров, моральных моделей и моральных идеалов. В методологической литературе мало работы по определению моральных моделей, их качеств и моральной модели с личностными чертами и особенностями социальной и культурной среды. Презентация ряда теоретических проблем и результатов эмпирических исследований детерминант выбора моральных моделей учеников начальной школы, составляют содержание этой работы. В теоретической части, рассматривалась проблема тонкости

процесса формирования нравственных моделей. В части эмпирических исследований, статистические данные представлены на детерминанты морального выбора моделей (пол, возраст, успеваемость в школе, семейное положение родителей, трудовое положение родителей, место жительства).

Ключевые слова: нравственная модель, детерминанты выбора, нравственная идентичность, нравственная личность, нравственная автономия.